

İSMAİL HİKMETİ VE DİVANI

*Fatih SONA**

ÖZET

18. yüzyılda Osmanlı Devleti eski gücünü kaybetmeye başlamıştır. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin batılı devletlerden geri kaldığı ortaya çıkmış; ancak kültür ve edebiyat hayatı bu gerilemeden pek etkilenmemiştir. Bu asırda edebiyatın gelişiminde bir değişiklik olmamış, bunun yanında İran tesiri azalmıştır. Bu dönemdeki şairlerden birisi de İsmail Hikmeti'dir. Şair, Edirne'de yaşamıştır. M.1741 yılında Edirne'de vefat eden Ahmed Sâki'nin halifesi olmuştur. İsmail Hikmeti'nin Divanı yanında Tuhfe-i Nâ-dîde isimli bir eseri vardır. Şair, Tuhfe-i Nâ-dîde isimli eserinde İbrahim Şâhidî'nin Tuhfe'sinden etkilenmiştir. Bu eserde çeşitli Farsça kelimelerin anlamı verilmiştir. İsmail Hikmeti Divanı'nın bugünkü bilgimize göre dört nüshası vardır. Bu nüshalar Amerika Birleşik Devletleri Princeton Üniversitesi Kütüphanesi'nde, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi'nde, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları bölümünde ve Süleymaniye Kütüphanesi Uşşaki Tekkesi bölümünde bulunmaktadır. Divanın ilk kısmında dibâce vardır. Eserde 131 kaside, 430 gazel, 38 murabba, 11 muhammes, 10 müseddes, 6 müsemmen, 2 muaşşer, 3 kıta, 3 mesnevi, 11 müfred olmak üzere 645 manzume vardır. Hikmeti Divanı'nda din ve tasavvuf önemli bir yer tutar. Divanda tasavvufa ait terimlere, kelimelere ve tamlamalara yer verilmiştir. Şair, şiirlerinde yer yer beşeri aşkı da işlemiştir.

İsmail Hikmeti, 1773 yılında Edirne'de vefat etmiştir. Bu makalemizde İsmail Hikmeti'nin hakkındaki bilgileri değerlendirdikten sonra, onun eserlerinden yola çıkarak kendisini bilim dünyasına tanıtmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: 18. yüzyıl, İsmail Hikmeti, Divan, Tuhfe-i Nâ-dîde, Şiir.

İSMAİL HİKMETİ AND HIS DİVAN

ABSTRACT

The Ottoman Empire started to regress in the 18th century. The Ottoman Empire felt behind the western states in this century. However we cannot say the same thing for culture and literary life. The evolution of literature wasn't change in this century. The influence of Iran on literary life decreased. A notable example of poets in this century was Ismail Hikmeti. He lived in Edirne and became successor of Ahmed Saki who died in 1741. He wrote his great work Divan and named

* Dr. Gazi Üniversitesi, El-mek: fatihsona@yahoo.com

Tuhfe-i Na-dide. The poet was influenced Ibrahim Sahidi's Tuhfe. It was given meaning of various Persian word in this Divan. We know there are four copies of İsmail Hikmeti's Divan. One of these copies is Princeton University Library in USA, one of these copies Yapı Kredi Sermet Cifter Researching Library, one of these copies is in Istanbul Metropolitan Municipality Atatürk Library Osman Ergin Manuscripts Department and one of these copies is in Suleymaniye Library, Lodge of Ussaki. There are 645 poems in the book consisting of dibace, 131 kaside, 430 gazel, 38 murabba, 11 muhammes, 10 museddes, 6 musemmen, 2 muasser, 3 kıta, 3 mathnawis, 11 mufred. Religion and sufism cover significant part in his Divan. The term words and explanations of sufism are used in his Divan. The poet occasionally wrote human love in his poetries.

He passed away in 1773 in Edirne. In this article, we aim to analyze his literary pieces and introduce him to literary world.

Key Words: 18th century, İsmail Hikmeti, Divan, Tuhfe-i Nâ-dide, Poem.

Osmanlı Devleti, 18. yy.da askeri ve siyasi yönlerden eski gücünü kaybetmeye başlamıştır. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin batılı devletlerden geri kaldığı ortaya çıkmış, reform çalışmaları padişahlar değişse de devam etmiştir.¹

18. yüzyılda siyasi, iktisadi hayatta kendisini hissettiren gerilemeye karşılık, bilim, kültür ve edebiyat hayatı bu çöküntüden fazla etkilenmemiştir.²

Bu asırda edebiyatın umumi tekâmülünde bir değişiklik olmamış, divan şiiri estetiğinin lüzum gösterdiği bütün teferruata dikkat edilerek geleneğe bağlı kalınmıştır. Bu asırda edebiyatımızda İran tesiri zayıflamış, artık geçen asırların büyük Türk üstatlarının eserleri örnek alınmaya başlanmıştır; çünkü bu üstatlar yetiştikleri bu edebiyatın sanat anlayışı içinde kendilerine örnek aldıkları İran modelleriyle aynı mükemmeliyette eserler meydana getirmişlerdir.³

Bu dönemdeki şairlerden birisi de İsmail Hikmeti'dir. Biz de bu makalede İsmail Hikmeti'yi bilim âlemine tanıtmaya çalışacağız. Şairin adı ve mahlasıyla ilgili bilgilere divanında yer alan bazı beyitlerde ve Princeton Üniversitesi nüshasının başında yer alan açıklamada rastlamaktayız. Hikmeti, bir münâcât olan 125. şiirinin sekizinci beytinde sabır ve kaza mahfilinde ismi İsmail iken Hikmeti adını kendine mahlas olarak seçtiğini söylemektedir:

Maḥfil-i şabr u kaẓâda ismim İsmâ'îl iken

Hikmetî adın baña ad eyleyen senden meded

[G.]125/8⁴

Princeton Üniversitesi nüshasının başında "Bu divan, Hikmeti İsmail Efendi merhumum divanıdır." denilmekte, Süleymaniye Kütüphanesi Hüdayi Efendi bölümündeki tomarda şair

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı. **Osmanlı Tarihi**, XVIII. yy., C. VI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.

² Ahmet Atilla Şentürk-Ahmet Kartal. **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergah Yay., İstanbul 2004, s.400.

³ Hasibe Mazıoğlu. **Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1957, s. 3.

⁴ Bu makalemizde kullanmış olduğumuz beyitler hazırlamış olduğumuz doktora tezindeki divandaki sayılardır. Şiir sayıları orijinal metinden bozulmamış, nazım şekilleri ise gösterilmiştir. Bkz: Fatih Sona. **İsmail Hikmeti ve Dîvânı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012.

“İsmail Hikmetî Efendi” diye adlandırılmaktadır.⁵ Buna göre şairin adı İsmail, mahlası da Hikmetî’dir.

Tezkirelerde şaire ait herhangi bir bilgi bulunmamasına rağmen değişik kaynaklarda onun hakkında bilgilere ulaşılmıştır. “Hikmetî İsmail Efendi, Ahmed Sâkî⁶’nin halifesi olup Edirne’de dünyaya gelmiştir.”⁷

Hüseyin Vassaf, İsmail Hikmetî hakkında bize şu bilgiyi verir: “Ahmed Sâkî Baba’nın halifesidir. Tarîk-i Gülşenî’den şeyhim merhum Şuayb Şerefeddîn efendimin bir mektubunda nakil buyurdıkları nutuk, müşarün-ileyh Hikmetî merhumundur ki, onda müstahlef-i Şeyh Sâkî’yim diyor.”⁸

İsmail Hikmetî’nin divanında Ahmed Sâkî ile ilgili beyitler dikkat çekici niteliktedir. Şeyhi ve mürşidi Ahmed Sâkî olup; o, Hikmetî’ye aşk şarabını, ölümsüzlük suyunu içirmiş; şair, ondan feyz almıştır:

Dağî hem şeyhimiz mürşidimizdir Ahmed-i Sâkî
İçirdi cām-ı mey āb-ı hayâtı şan yedi deryā

[K.] 8/36

İsmail Hikmetî’nin divanını incelediğimizde Edirne ve İstanbul’un çeşitli semtlerinden bahseden şiirleri bulunmaktadır. Hikmetî, İstanbul Bakırköy İncirli’de kestane silkip, Beykoz’daki Kanlıca semtinde kızılıçık bağlarında gezmektedir. Edirne’nin Uzunköprü ilçesinin bir köyü olan Kırkkavak’ta, Beyoğlu Fındıklı ve Üsküdar Fıstıklı’da haset yılanları yoktur. Şairin dostları Çamlıca’da oturmaktadır:

Çarye-i İncirli’de kestanesin silkip döküp
Çamlıca dostum kızılıçık bağların kan etmede

Kırkkavak Fındıklı Fıstıklı’da yok mār-ı hasūd
Ehl-i Beykozdan hele tenfir-i yārān etmede

Mevsim-i deryā vü şahrā-yı çemen-ārā olup
Şimdi aḥbāb Çamlıca semtinde iskān etmede

[K.]517/91-3

⁵ İsmail Hikmetî. **Divan**, Amerika Birleşik Devletleri, Princeton Üniversitesi, Garrett Collection Yahoda Series Ottoman Turkish, Yz. 1979; Süleymaniye Kütüphanesi, Hüdayi Efendi Bölümü, **1098 nolu tomar**, s. 22.

⁶ “Ahmed Sâkî, Edirne’de Safveti Efendi’nin İstanbul’a gitmesi üzerine Edirne’de yer alan Salı Tekkesi’nin başına geçen Uşşâkî şeyhidir. Ayrıca Ahmed Sâkî, Hamdî-i Bağdâdî’nin halifelerindedir. M. 1741 yılında vefat etmiştir.” Selami Şimşek. **Osmanlı’nın İkinci Başkenti Edirne’de Tasavvuf Kültürü**, Buhara Yay. İstanbul 2008, s. 124.

⁷ Selami Şimşek. **a.g.e.**, s. 124

⁸ Osmanzade Hüseyin Vassaf, **Sefine-i Evliya**, C.4, (Haz. Mehmed Akkuş, Ali Yılmaz), Kitabevi Yay., İstanbul 2006, s. 400.

İsmail Hikmetî, ayrıca devrin önemli şahsiyetleri olan Koca Ragıp Paşa'ya,⁹ Halîmî Mustafa Paşa'ya¹⁰ ve yaptırdığı hayır eserleriyle meşhur olan Beşir Ağa'ya¹¹ kasideler yazmıştır.

İsmail Hikmetî'nin Hüdayî Efendi bölümünde olan tomar ve kendisinin 592. şiirinden -bu şiir silsilenâme-i Tarîk-i Uşşâkî ismini taşımaktadır- yola çıkarak Hasan Hüsammedin Uşşâkî'ye kadar giden şeyhleri sırasıyla belirlenmiştir.¹²

Bir şiirinde Hikmetî, Halvetiliğin Uşşâkî yoluna mensup olduğunu, bu yolun müridinin Hasan Hüsammedin Uşşâkî olduğunu söylemektedir. Bu yola mensup olmakla Allahu Teala'ya hamd etmektedir:

‘ Aşkî bize şorsunlar

‘ Uşşâkî’ yiz ‘ Uşşâkî

Bizden bizi görsünler

‘ Uşşâkî’ yiz ‘ Uşşâkî

[Mrb.]600/1

İsmail Hikmetî'nin vefat tarihi ile ilgili elimizde farklı bilgiler bulunmaktadır. Hüseyin Vassaf, Hikmetî'nin vefat tarihini 1751 olarak vermektedir.¹³ Bu tarihin doğruluğu konusunda divanda yer alan bir beyit, bizi şüpheye düşürmektedir. Bu beyit:

Diyeler bezm-i güzellerde güzeller târihim

Hikmetî'den kaldı bu nâ-dîde dîvân seferi (1180)

[K.]631/360

Bu beyit H. 1180, M. 1766 tarihini göstermekte ve bu beyit şairin bu tarihte hayatta olduğunu göstermektedir. Hüseyin Vassaf'ın bahsettiği Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki tomarda İsmail Hikmetî'nin H.1187 (M. 1773) yılında vefat ettiği yazılmaktadır.¹⁴ Divanın yazıldığı M.1766 yılında şair hayatta olduğuna göre, tomarda belirtildiği M.1773 yılında şair vefat etmiştir.

⁹ Ragıp Paşa, H. 1110 (M. 1698-1699) yıllarında İstanbul'da doğmuştur. Ragıp Efendi, çeşitli devlet görevlerinde bulunmuş, 5 Şubat 1741 yılında reisü'l-küttablık makamına atanmıştır. 29 Şubat 1757 tarihine ise veziri azamlığa getirilmiştir. 7-8 Nisan 1763 tarihinde vefat eden Ragıp Paşa, sadece iyi bir devlet adamı olarak değil nükteleri, zengin kitaplığı, hukuk bilgisi, şairliği ve sohbetleriyle de İstanbul'a ve Osmanlı kültürüne katkıda bulunmuştur. Görev yaptığı her yerde âlimler, mutasavvıflar ve şairlerle dostluk kurmuş, kendisine pek çok kitap ve şiir ithaf edilmiştir (TDVİA, C.34, İstanbul 2007, s. 403-405).

¹⁰ Halîmî Mustafa Paşa, 1751'de başdefterdar, 1753'de Sayda valisi olmuş; bu sıralarda çeşitli defalar görevlerinden azledilmiştir. 1758'de tekrar başdefterdar olup, 1759'da Musul valisi olmuştur. 1760 yılında İzmit'te vefat etmiştir. Himmeti yüce, cömert ve şairdir. Na'sı Burmalı Mescid'e defnedilmiştir (Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, C.2, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, s. 588-589).

¹¹ Beşir Ağa, 17. yy. ortalarında doğmuştur. Zamanla padişah musahipliğine yükselen Beşir Ağa 1705'te saray hazinedarı olur. 1713'te zamanın Darüssaade ağası Süleyman Ağa ile birlikte önce Kıbrıs'ta, sonra da Mısır'da ikamete mecbur edilir. Buradan Hicaz'a gönderilir ve şeyhülharemlik makamına tayin edilir. 1717'de İstanbul'a getirilerek Darüssaade ağası olur. Onüç yılı III. Ahmed, onaltı yılı da I. Mahmud zamanında olmak üzere toplam yirmidokuz yıl harem ağalığı görevinde bulunan Beşir Ağa 3 Haziran 1746'da vefat eder, türbesi Eyüp'tedir. İlim ve maarif ehlini himaye etmiş, ayrıca pek çok hayır eseri yaptırmıştır (TDVİA, C. 5, İstanbul 1992, s. 555).

¹² Bu şeyhler sırası ile şöyledir: Ahmed Sâkî (ö.1741), Muhammed Hamdî Bağdâdî (ö.1723), Osman Sıdkî Efendi (ö.1699), Abdülkerîm Efendi, Halil-i Gümülçinevî, Muhammed Keşânî, Âlim Sinân, Ömer Karîbî Efendi, Muhammed Memî Cânverdi (ö.1599), Hasan Hüsammedin Uşşâkî, (ö.1593).

¹³ Osanzâde Hüseyin Vassaf. *a.g.e.*, C.4, s. 401.

¹⁴ Süleymaniye Kütüphanesi, *a.g.t.*, s. 22.

İsmail Hikmetî'nin kabrinin nerede olduğuna dair bir bilgi de yine Sefine-i Evliya'da bulunmaktadır. Hüseyin Vassaf, Hikmetî'nin hocası Ahmed Sâkî'nin Edirne'de bulunan türbesinde medfun olabileceğini belirtmektedir.¹⁵ O, burada Ahmed Sâkî ile üç kişinin daha olduğunu; ancak taşları yerinde olmadığı için hangi mezarın Ahmed Sâkî'ye, hangi mezarın İsmail Hikmetî'ye ait olduğunu tahmin edememiştir. Ahmed Sâkî'nin bahsedilen türbesi şu an bulunmamaktadır.¹⁶

Sonuç olarak İsmail Hikmetî'nin, Hamdî-i Bağdâdî'nin halifesi olan Ahmed Sâkî'nin vefatından sonra onun yerine Edirne'deki Salı Tekkesi'ne halife olduğunu, hayatının bir döneminde İstanbul'a gelerek dostlar edindiğini, Ragıp Paşa, Halîmî Mustafa Paşa ve Beşir Ağa'ya kasideler yazdığını, 1773 tarihinde vefat ettiğini ve hocası Ahmed Sâkî'nin yanına gömülmüş olduğunu söyleyebiliriz.

ESERLERİ ve MUHTEVÂ ÖZELLİKLERİ

Hikmetî'nin Divanı dışında Tuhfe-i Nâ-dîde isimli bir eseri daha vardır.

1. Tuhfe-i Nâ-dîde

Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Bölümü, 3638 numarada 217x156 mm. ölçüsünde, 8 varak, Rik'a hattıyla yazılmıştır. Başta Allahu Teala'ya hamd ve Peygamberine salevat ile başlamaktadır. İbrahim Şâhidî'nin Tuhfe'sinden etkilenerek yazılmıştır.¹⁷ Bu eserde çeşitli Farsça kelimelerin anlamları verilmektedir: "Müjgân kirpikler, rûd ırmak, şâm ahşâm ve meşhûr bir şehrin adı, miyân orta ma' nâsına gelir."¹⁸

2. Divan

İsmail Hikmetî Divanı'nın şu ana kadar bulunabilen dört nüshası vardır. Divan nüshalarında yer alan şiir sayıları birbirinden farklılık göstermektedir.¹⁹

Tüm nüshalardan hareketle kurmuş olduğumuz divanın tenkitli metninde dibâce dışında 131 kaside, 430 gazel, 38 murabba, 11 muhammes, 10 müseddes, 6 müsemmen, 2 muaşşer, 3 kıta, 3 mesnevi, 11 müfred olmak üzere toplam 645 manzume bulunmaktadır. Divanın nüshalarında şiirler kasideler, gazeller diye ayrılmamış, redif ve kafiyelerindeki harf sırasına göre (elif, be, te) sıralanmıştır. Biz de divanın tenkitli metnini hazırlarken şiirlerin sırasını bozup kasideler, gazeller diye sıralamadık. Divanın orijinal metnine sadık kaldık. Ancak şiirlerin nazım şeklini de gösterdik.

¹⁵ Osmanzâde Hüseyin Vassâf. a.g.e., C.4, s. 401.

¹⁶ Selma Özkan. "Edirne Türbeleri", Trakya Ün., Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 1995, s. 28.

¹⁷ Tuhfe-i Şâhidî, Muğlalı İbrahim Şâhidî Dede(ö. 1550)'nin en meşhur eseridir. Tuhfe 1514 yılında kaleme alınmıştır. Asıl sözlük kısmından önce besmele, hamdele, salvele ve sebeb-i telif gibi kısımlara sahiptir. Eser, tertip ve kelime kadrosundaki zenginlik sebebiyle, daha sonra yazılan pek çok manzum sözlüğe örnek olmuştur. (Atabey Kılıç. "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî" *Turkish Studies, Türkoloji Araştırmaları*, Sonbahar 2007, s. 516-548)

¹⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Bölümü, 3638, v.5a.

¹⁹ En kapsamlı ve geniş nüsha Princeton Üniversitesi, Garrett Collection Yahoda Series Ottoman Turkish 1979 numarada bulunmakta, divanın başında dibâce yer almaktadır. Divanda dibâce, 123 kaside, 392 gazel, 33 murabba, 11 muhammes, 10 müseddes, 2 muaşşer, 1 kıta, 2 mesnevi vardır.

Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi 965 numarada bulunan ikinci nüshada 109 kaside, 379 gazel, 32 murabba, 5 muhammes, 9 müseddes, 4 müsemmen, 2 muaşşer, 3 kıta, 1 mesnevi, 11 müfred vardır.

Süleymaniye Kütüphanesi, Uşşaki Tekkesi Bölümü 63 numarada yer alan üçüncü nüshada 109 kaside, 374 gazel, 31 murabba, 5 muhammes, 9 müseddes, 4 müsemmen, 2 muaşşer, 3 kıta, 1 mesnevi, 11 müfred vardır.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları Bölümü 1545/2 numarada bulunan dördüncü nüshada ise 109 kaside, 374 gazel, 31 murabba, 5 muhammes, 9 müseddes, 4 müsemmen, 2 muaşşer, 3 kıta, 1 mesnevi, 11 müfred vardır.

Turkish Studies

İsmail Hikmetî hakkında şuaara tezkirelerinde herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Hikmetî hakkında Hüseyin Vassaf'ın Sefine-i Evliya isimli eserinde bilgiler bulunmakta, kendisi için "Saltanat-ı irfâniyye tahtına oturmuş, safâ sürmüş."²⁰ denmektedir.

Fuat Köprülü'ye göre mutasavvıflar, Hak ile hak olduklarından mahv u fenâ mertebesine yükselmiş âşıklardır. Onlar vecd halindedir ve bir tasavvuf neşesiyle yaşarlar. Onların harabatı, gerçek aşkı bulanların makamıdır. Oradakiler herkesin melâmet taşlarına, zâhidlerin tel'în ve tekfirlerine ehemmiyet vermezler; fakat içtikleri şarab, vahdet şarabıdır; kalblerinde yanan aşk, ilâhî aşktır. Onlar nihayetsiz bir vecd içinde dinin şeklî âyinlerinde, zühd ve takvâdan ayrılmışlar, uzaklaşmışlardır; çünkü aşk ateşi takvâyı derhal yakıp mahveder.²¹

Hikmetî'nin şiirlerini de bu ölçülerde değerlendirmek mümkündür. O şiirlerini ilahi bir bakış açısıyla yazmıştır. Bunu şiirlerinde görmekteyiz:

‘ Âlem-i vahdet ilinden keşrete kıldım sefer
Ermeyince yâra ğurbetden ğinâ gelmez baña
‘ Âlem-i ma‘ nâda gerçi eyledim seyr-i cemâl
Lîkin ol ta‘ bîr-i rü’ yetden ğinâ gelmez baña
Madde-i hey’ etde sırr-ı Hâk cemâlin görmede
Hikmetî’yim ‘ ilm-i hikmetden ğinâ gelmez baña

[G.]42/7-9

Hikmetî, Halveti tarikatinin Uşşakî koluna mensuptur. Şair, bu yolun kurucusu olan Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî’den etkilenmiştir. Kendisi onun hakkında şöyle demektedir:

Yok ‘ aşkı[m] [ız]da temkîn
Bu şabra Hızır n’etsin
İrşâd-ı Hüsâme’ d-dîn
‘ Uşşâkî’yiz ‘ Uşşâkî
Mrb.600/4

Hikmetî, bir şiirinde Yunus Emre’yi dedesi gibi gördüğünü, ona benzer bir söz söylediğini ifade etmektedir.

Adım Hikmet iken n’oldum
Dedem sırr-ı Yunus oldum
Yunus’dan bir kelâm kıldım
O hâlim hâlidir şimdi
Mrb.589/5

Şair, gene bir şiirinde Yunus Emre’den bahsetmektedir:

²⁰ Osanzâde Hüseyin Vassâf. *a.g.e.*, C. 4, s. 401,

²¹ Selim Sırrı Kuru. "Fuat Köprülü ve Eski Edebiyat 1: Sürekli bir Gelecek Adına Mazinin İnkârı", *Eski Türk Edebiyatına Modern Yaklaşımlar*, Turkuaz Yayınları, İstanbul 2007, s.232-239.

Demiş nazmında Yunus Emrem ol sırr-ı velâyetle

Aña hazzı olan girsin bize yok ol sağardan hazz

K.309-3

Onun bir şiirinde Mevlânâ'yı görüyoruz. Şairin gönlü, aşk ile âh edip ney üflemedir:

Çü Mevlânâ-yı dil-keş etdi çekdi demleriñ neyler

Anıñcün 'aşk ile derd-i derünüm âh edip neyler

G.204/1

Şair bir şiirinde gene Mevlânâ'nın sembolü olan neyi anmaktadır:

Ney şanma bizi neylemede ehl-i hevâyız

Biz süz-ı dil ebnâ-yı neyistân-ı nevâyız

G.265/1

Bu şiirlere baktığımızda onun Hasan Hüsameddin Uşşâkî, Yunus Emre ve Mevlânâ'dan etkilendiğini söylemek mümkündür.

İsmail Hikmetî'nin divanını içerik yönünden makalemizde belirtmek yerinde olacaktır. İsmail Hikmetî'nin şiirlerinde Allah ve peygamber sevgisini görmekteyiz. Onun şiirlerinde tasavvuf önemli bir yer tutmaktadır. Şaire göre tasavvuf, kalu bela zamanında Allahu Teala'ya verilen sözü tutmaktır. Tasavvuf, Hakk'a doğru gitmektir. Tüm fânî olan şeyleri gönülden atmaktır. Tasavvuf iki yüzlülüğü, kendini beğenmişliği, büyüklük taslamayı bırakıp "men arefe" sırrını bilmektir. Marifette varlığı yokluğa satmaktır:

Riyâ vü 'ucb u kibri terk edip bil men 'aref sırrın

Taşavvuf ma'rifetde varlığı yokluğa şatmağdır

[K.]155/3

Tüm mahlûkat ve yaratılanlar esasa ait değildir. İşin aslı Allahu Teala'dır. Tasavvuf varlığı yok edip, yokluk denizine batmaktır. Kendini aşk içine atmaktır. Vücudunu her ayıplanacak davranıştan, nefisten saf edip inci gibi hamd etme denizinde bitmektir:

Vücûduñ şaf edip her nefis-i umür-ı mezemmetden

Taşavvuf dür mişâli baħr-ı tahmîd içre bitmekdir

[K.]155/6

Tasavvuf, kalb aynasını sevinçlerden, kederlerden uzak etmektir. Bu mülkü süsleyen seyirlerde emanetkâr olduğunu bilip, her şeyin Hak'tan geldiğini ve yine ona döneceğini bilmektir. Hak'tan özge bu feleklerde, mülklerde işinin olmadığını bilmek, Allah'dan gayrı her şeyden geçmek ve ilâhî âleme ulaşmaktır:

İşîñ yok Hâk'dan özge bu feleklerde müluklerde

Taşavvuf mâ-sivâ'llâhdan geçip lâhûta yetmekdir

[K.]155/9

Turkish Studies

Şaire göre vahdet-i vücûdun manası şudur ki Allah'tan başka hiçbirşey yoktur. Onda benlik, senlik yoktur. Yüksek ve alçak olanların hepsi birliktedir:

Ne benlik var ne senlik vardır anda

Çamu birlikdedir a' lā vü ednā

[K.] 9/16

Budur vahdet vücûduñ ma' nîsin bil

Ki birdir anda yok[dur] ğayrı ğavġā

[K.] 9/18

Şair, vahdet gözü ile tüm varlıklara baktığında Hak'tan başka hiçbir şey görmemiştir. Sadece Hakk'ı görmüştür:

' Ayn-ı vahdetle nazar kıldım çamu eşyasına

Hakk'dan özge Hakk olur bir mā-sivāsın görmedik

[K.] 349/8

Gerçek âşîğın hedefi Allahu Teala'ya ulaşmaktır. Yoksa onun amacı cennet, huriler, kevser değildir. Öyle ki Allahu Teala'ya kavuşmak olmasa kevseri bile içmez. Bu arada Allah da âsî kullarını bağışlayarak rahmetine anlam kazandırmış olur:

' Āşî kullar olmasaydı rahmeti n'eyler Hüdā

Vuşlat-ı Hakk olmasaydı içmez ' âşîk kevseri

[K.] 631/113

Gönlün muradı sevgilinin vuslatıdır. Gönül sevgiliye kavuşmak istiyorsa onun cefâsı ile sefâsını aynı bilip, onları sinesine sarması gerekmektedir:

Vuşlat-ı dildāra ermekse murādın ey gönül

Ger cefâsın ger şafâsın bir bilip şar sineye

[G.] 546/2

Hikmetî, Cenab-ı Hakk'a iki elini açmıştır. Onun vuslatını dilemektedir. Buna karşılık olarak da vuslata yani Hakk'a ulaşmak üzeredir:

İki dest açmış Cenāb-ı Hāzrete bu Hîkmetî

Pençe-i vuşlat şalar senden baña benden saña

[G.] 41/6

Bütün varlıklar, Allahu Teala'ya kavuşmak istemektedir. Bu dünyada ve ahirette bundan daha keyifli, lezzetli bir şey yoktur:

Cümle vārın neş'esi Hakk vuşlatın eyler beyān

Yok iki ' âlemde andan özge keyf [ü] iltizāz

[G.] 132/5

Turkish Studies

Nefsin makamları vardır. Allahu Teala kendilerinden hoşnut olduğu râziye ve marziyye nidâsını eyleyince âşıkları onun dîdârına, cemâline ulaşmayı dilerler. Âşıkların amacı Allah'a ulaşmaktır:

Râziyye vü marziyye nidâsîñ edecek Hâk
 ‘Âşıklarîñ ol vuşlat-ı dîdârı dilerler

[G.] 177/3

Her şeyden önce Allahu Teala vardı. Aşk odur, âşık odur, âşık olunan odur, yabancı yoktur. Tüm varlıkların amacı vuslatını açığa çıkarmaktır:

‘Aşk odur ‘âşık odur ma‘şûk odur bî-gâne yok
 Lîk bu keşretten murâdı vuşlatîñ ifşâ imiş

[K.] 282/10

Menzillerde vuslata lâıyk olmak isteyenın aşk yoluna girip, gönül ehli olması lazımdır. Çünkü gönül ehli olmayan, vuslata lâıyk olamaz:

Her kim ki reh-i ‘aşka girip ehl-i dil oldu
 Menzil-i merâtibde olur vuşlata lâıyk

[G.] 340/2

Hikmetî, dünyadan uzaklaşıp halvet yoluna girmeyi istemektedir. Gönlünü âlemin çokluğundan vahdete ulaştırmaya çalışmaktadır:

Fenâdan eyleyip ‘uzlet tarîk-i hâlvete gir gel
 Gönülü keşret-i ‘âlemde et gel vahdeti tenhâ

[K.] 8/32

Dervîş olan kişi, insanlardan uzaklaşmış hırka giyip Allah'a ulaşmaya çalışmaktadır. Dünyadan vazgeçmiştir:

Dervîşi ‘uzlet gibi hırka çekip hâlvettedir
 Başını kor dâra kendi şun‘ına kurbân olur

[G.] 250/6

Bu dünya yeri matem, sıkıntı, dert ve belâ evidir. Üzüntü yeri, gurbet yolu, keder evinin makamıdır. Cihânın kadehi zehirdir, Âdemoğlu musibet yoluna tutulmuş, giriftar olmuştur. Hayat fânîdir, gelip geçer, gidenlerden haber gelmez. O âlem başka bir âlemdir:

Bu dünyâ hâne-i cây-ı belâ vü derd-i mâtemdir
 Mağâm-ı sicn-i miñnet râh-ı gurbet me’haz-ı gamdır
 Şafâsı cevrine degmez cihânîñ ‘işreti semdir
 Bu der-bend-i belıyyâta giriftâr ibn-i Âdemdir

Turkish Studies

Ḥayātī fānīdir dehrīñ memātı sırr-ı ektemdir
Gidenlerden ḥaber gelmez o ‘ālem başka ‘ālemdir

[Msd.]140/1

Hikmetî, tasavvufla bezenmiş şiirlerinin yanı sıra “âşıkâne” diyebileceğimiz şiirlere de divanında yer vermiştir:

Ağyār ile seyrān-ı cihān eyleme ey şūḥ
Reftār ederek ‘arz-ı miyān eyleme ey şūḥ
Öldürdü niçe ‘âşıkıñ ol ḥançer-i cevriñ
Çek destini ḳan üstüne ḳan eyleme ey şūḥ
‘Uşşāk okusun Ḥikmetî vaşındaki şi‘riñ
Dīvānımı ḳoynunda nihān eyleme ey şūḥ

[G.] 112/1,2,7

Hikmetî’nin şiirlerinde harf simgeçiliği örneklerine rastlamak da mümkündür. “Harflerin, şiirlerde şairin niyetini göstermek amacıyla çeşitli boyutlarda kullanılması çeşitli başlıklar altında incelenebilir. Değişik inanç sistemlerinden belli ilimlerin malzemesi olmasına kadar harfler, tarih boyunca pek çok kültürün ilim ve sanat hayatında önemli roller oynamış, başvuru alanlarından biri olmuştur. Harflerin şiirlerinde kullanımı ise karmaşık bir sistemin elemanlarını oluşturmaktadır.”²²

Hikmetî de her harfin redif olduğu birer kaside yazmıştır:

Çekdikde ḳadd-i yāri ḳalem ibtidā elif
Tevḥīd-i zāt-ı Bārī ederdi nidā elif

[K.] 3/1

Şerḥ eyle ey efendi nedir ol kitāb-ı bā
Keşşāf demiş bu ma‘nide ḳoḳ[dur] cevāb-ı bā

[K.] 45/1

Esrār-ı enbiyāya erer mu‘cizāt-ı tā
Feth eyledi anıñla niçe müşkilāt-ı tā

[K.] 61/1

Harflerin kullanımı konusunda Amil Çelebioğlu şunu söylemektedir: “Tefe’ül, tılsım, remil vs. benzeri konularda harfler, sayılar muhtelif mânâlara delalet eder şekillerde kullanılmıştır. Bu konuda birçok manzum ve mensur eserler kaleme alınmış olmakla beraber edebî ve tasavvufî bakımlardan harflerin mahiyetinden önce bu konularla ilgili tâbir ve hususiyetlerin bilinmesi gereklidir. Tefe’ül ilminde bazı harflerin delâlet ettiği mânâlar: **Elif**: iyilik, murâdın hâsıl olması, **te**: iyilik, sıhhat, **dal**: bir işte acele edilmemesi, **zel**: hayırlı olmadığı, **şin**: zarar, korku, **ti**: murâdın hâsıl olacağı vb.

²² Dursun Ali Tökel. *Divan Şiirinde Harf Simgeçiliği*, Hece Yay., Ankara 2003, s. 225.

İlm-i tabirle ilgili olarak harflerin mahiyetlerine dair örnekler:

Elif ululuğa işaret olur

Rifʿat-i kadrine beşâret olur

Bâ ise cism ü câna râhattır

Tâ ise husûl-i hâcettir

Mim olursa murâdını alacak

Nûn ise hâtırı melûl kalacak

Vav ise işleri olur âsân

Hâ ise hüzn ile olur giryân²³

Şairin divanında harfler, insanın duruş şekillerine benzetilmektedir. İnsan, namaz halinde ayakta iken elif harfine, rükû ettiğinde dâl harfine, secdeye vardığında mim harfine benzer:

Dergeh-i Hâkķ'a kıyâm etseñ elif olduñ ‘ayân

Hem rüku‘ etdikde ol dem dâl olur âdem hemân

Secdeye vardıkda ħarf-i mîm olur pes rāyegân

Bî-namāz âdem degil âdem namāz kılmak imiş

[Mrb.] 284/ 2

Ebced, bir olayın Hicrî olarak meydana gelişini, harflerin belirli değerlerine göre hesaplanmış bir kelime, söz, mısra veya beyit ile ifâde ederken kullanılan bir çeşit hesap alfabesidir. Ebced, sekiz kelimedenden oluşan bu alfabenin ilk sözcüğüdür. Bu alfabede bulunan kelimeler *ebced*, *hevvez*, *huttî*, *kelemen*, *sa'fes*, *karaşet*, *sehhas* ve *dazığ*dır. Ebced, edebiyat dışında astroloji, astronomi, cifir, fizik, geometri, mimari, tasavvuf gibi alanlarda da kullanılmıştır²⁴ Hikmetî, divanında bazı kelimeleri ebced hesabı ile hesaplayarak yeni kelimeler türetmiştir:

Ĥaṭṭ-ı merķūmından aldım çün *vaşih* lafzın hemân

Bir *vaşih* kim pası yok dürr ü güherdir mîḥ-i ḥâ

[G.]110/6

Burada vaşih kelimesinin ebced ile değeri 666'dır.

Ĥâne-i teşlîş ile terkîm olunca Ĥikmetî

Lafz-ı terkîb-i *taşızdır* fehm olur maṭşûz-ı zâ

[G.]308/6

Burada taşız kelimesi 999 sayısını göstermektedir.

Ta' dâd-ı merkezinden alıp çıkıdı çün *demet*

Oldu bu lafz-ı birle 'adûsın memât-ı tâ [G.]61/8

²³ Âmil Çelebioğlu. "Harflere Dair" *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB. Yay., İstanbul 1998, s. 601-602.

²⁴ Ahmet Mermer-Neslihan Koç Keskin. *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 2005, s. 26-7.

Demet kelimesinin ebced olarak değeri 333'tür. Şair görüldüğü üzere 333, 666, 999 gibi rakamları işaret eden kelimeler türetmiştir. Görüldüğü üzere şair, harfleri çeşitli şekillerde kullanmaktadır.

Sonuç

İsmail Hikmetî, Edirne'de doğmuştur. Hikmetî, Edirne'de Ahmed Sâkî'ye intisap etmiş; Ahmed Sâkî, M. 1741 yılında vefat edince onun yerine geçmiştir. Ondan sonra da burada yaşamıştır. Şair, M. 1773 yılında Edirne'de vefat etmiştir.

Hikmetî'nin iki eseri vardır. Bunlardan biri "Divanı", diğeri ise "Tuhfe-i Nâ-dîde" adlı eseridir. Tuhfe-i Nâ-dîde isimli eserinde İbrâhim Şâhidî'nin manzum bir sözlük olan Tuhfe'sinden etkilenmiş, çeşitli Farsça kelimelerin anlamlarını vermiştir.

Şair, şiirlerinde Allah aşkını, peygamber sevgisini ve zaman zaman da beşeri aşkı işlemiştir. Divan sahibi mutasavvıf bir şair olan Hikmetî, şiirlerini divan edebiyatı geleneği içinde yazmıştır.

KAYNAKÇA

- ÇELEBİOĞLU, Âmil. **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, MEB. Yay., İstanbul 1998.
- KILIÇ, Atabey. "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî" **Turkish Studies, Türkoloji Araştırmaları**, Sonbahar 2007, s. 516-548.
- KURU, Selim Sırrı "Fuat Köprülü ve Eski Edebiyat 1: Sürekli bir Gelecek Adına Mazinin İnkârı", **Eski Türk Edebiyatına Modern Yaklaşımlar**, Turkuaz Yayınları, İstanbul 2007, s.220-242.
- MAZIOĞLU, Hasibe. **Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1957.
- Mehmed Süreyya. **Sicill-i Osmânî**, C.I-VI. , Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.
- MERMER, Ahmet, KOÇ KESKİN, Neslihan. **Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü**, Akçağ Yay., Ankara 2005.
- Osmanzade Hüseyin Vassaf, **Sefine-i Evliya**, C.1-5, (Haz. Mehmed Akkuş, Ali Yılmaz), Kitabevi Yay., İstanbul 2006.
- ÖZKAN, Selma. "**Edirne Türbeleri**", Trakya Ün., Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 1995.
- SONA, Fatih. **İsmail Hikmetî ve Dîvânı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, KARTAL, Ahmet. **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergah Yay., İstanbul 2004.
- ŞİMŞEK, Selami. **Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne'de Tasavvuf Kültürü**, Buhara Yay. İstanbul 2008.
- TÖKEL, Dursun Ali. **Divan Şiirinde Harf Simgeçiliği**, Hece Yay., Ankara 2003.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. **Osmanlı Tarihi**, XVIII. yy., C. VI ,Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.